

ЗАКАРПАТСЬКЕ ОБЛАСНЕ ТОВАРИСТВО НІМЦІВ “ВІДРОДЖЕННЯ”

У статті розглядаються питання, пов'язані з історією створення та діяльності національно-культурного товариства німецької етнічної меншини в Закарпатті “Відергебурт”. На прикладі функціонування цього товариства показано особливості та специфіку організаційних форм життєдіяльності німців Закарпаття в ХХ столітті.

Im Artikel werden die Fragen beschrieben, die mit der Geschichte der Begründung und der Tätigkeit der nationalen Kulturgesellschaft der deutschen ethnischen Minderheit “Wiedergeburt” in Sakarpatja verbunden sind. Nach dem Vorbild der Funktionsweise dieser Gesellschaft werden die Besonderheiten der Organisationsformen der Lebenstätigkeit von Sakarpater Deutschen im 20. Jh. gezeigt.

Історія німецької меншини на Закарпатті впродовж майже трьох сотень років проживання в поліетнічному просторі, займає відповідне місце в історії Закарпаття та й всієї України. Непересічна є як історія німців краю упродовж віків, так і феномен їхньої самотності у збереженні рідної мови, національної культури в інтеретнічному просторі проживання загалом.

Освоєння нових місць поселення ставило перед німцями-переселенцями чимало проблем, як побутових, так і соціально-культурних, але однією з найголовніших була проблема збереження рідної мови та національної культури. Вони були свідомі того, що без збереження рідної мови занепаде національна культура, національна свідомість та історична пам'ять народу. На Закарпатті німці-переселенці поселялися здебільшого на нових, необжитих землях общинами, відповідно до патентів (договорів), дещо ізольовано від інших етносів, але поруч, у тому числі і від автохтонів – українців. Переселенці тривалий час залишалися одномовними, не входячи в контакт з іншими етносами та не вступаючи в міжетнічні шлюби. Причиною цього була як різниця в умовах їхнього життя, виробничому досвіді, духовному та культурному розвитку, так і належність до різних конфесій, але це ніколи не приводило до якихось конфронтацій чи ворожих настроїв. З часом, в силу об'єктивних обставин таких як, спільна праця на лісорозробках, на фабриках та підприємствах з представниками інших етносів, коло самоізоляції поступово розмикалося.

Іншими словами, крім мовносоціолінгвістичного аспекту, склалися психолінгвістичні передумови для вирівнювання ментальних рис німців з менталітетом місцевого українського населення, а також з іншими етносами і, навпаки, що в свою чергу обумовлено спільним простором з однаковим для обох етносів кліматичними і соціальними умовами.

Однією з багатьох функцій сім'ї німців-переселенців у той час була передача молодому поколінню духовної спадщини, як фактору ціннісних орієнтирів у житті. Адже культура кожного народу визначається давністю його мови, бо саме у мові закладені і, що головне, зберігаються надбання його духовного життя, що проявляються в культурі, яка ґрунтується на етно-моральних засадах християнства (німці у своїй більшості католики).

Іншими словами, Закарпаття – поліетнічний край і віками тут склалася атмосфера мирного співжиття, співдружності людей різних мов і віросповідань, вироблення почуття терпимості, духовного і морального імунітету проти національної ворожнечі. Всі народи, які проживають

поруч на Закарпатті, зберегли свої традиційні заняття, обмінювалися плодами власної праці, запозичували один у одного досвід матеріального виробництва, духовного життя.

Товариство німецької культури у 20 – 30-х роках ХХ століття

Після розпаду Австро-Угорської монархії у жовтні 1918 року, на карті Європи виникли нові держави, у тому числі і Чехословаччина, до складу якої увійшло і Закарпаття. Вперше, населення краю відчувало паростки демократії, свободи, які найбільш рельєфно віддзеркалилися у розвитку шкільництва, освіти і культури. Дітям усіх національних меншин забезпечувалися рівні права навчатися рідною мовою. На початку 20-х років минулого століття були закладені добрі підмурки для об'єднання представників різних національностей у національні культурно-просвітницькі товариства.

Культурно-просвітницькі товариства “Просвіта” і товариство ім. О. Духновича не могли бути не поміченими представниками національних меншин, зокрема, німців, які проживали у 80 селах і містах краю. Зокрема, в середовищі інтелігенції виникла ідея створити своє товариство культури, тим більше, що на Словаччині таке товариство існувало, яке очолював Густав Вільшер та Самуель Фрювірт.

Весною 1920 року було створено ініціативну групу, до якої увійшли представники інтелігенції як-то: Антон Петер, Степан Остіє, Андреас Корн, Антон Мюллер, Алоїс Вінтер, Міхаел Кершенбаум, Йоган Екенбаур, Йоган Ганзел, Мартін Гунгредер та інші. Активістами ініціативної групи було проведено значну роз'яснювальну роботу серед німецькомовного населення. На зборах сільських общин було вирішено провести установчі збори товариства у серпні 1921 р. у Паланку, передмісті Мукачева.

У другій половині серпня 1921 року у Паланок з'їхалися представники німецьких общин краю: Мукачівщини, Перечинщини, Свалявщини, Волівеччини, Рахівщини та Тересвянської долини. Установчі збори Товариства Німецької Культури (ТНК) – Deutsche Kulturverband (DKV) було проведено на шкільному подвір'ї, просто неба. Крім уповноважених представників общин на збори прибуло також чимало бажаючих, зокрема інтелігенції з Барбова, Ключарок, Н. Кучави, Павшина, Синяка, Драчино, Жденієва, В. Коропця, Пузняковиць, Лалова, Кушниці, Кобавлевиці та інших сіл і міст краю.

Збори розпочалися молитвою-проповіддю, яку виголосив священник з Паланку. На установчих зборах було прийнято статут і програму Товариства, в яких було визначено основні напрямки роботи: “Товариство є добровільним, позаполітичним, культурно-просвітницьким, яке функціонує на кошти його членів та добровільних пожертв ...”

У німецькомовних селах були осередки, які очолювали переважно учителі.

Активну культурно-просвітницьку роботу у різні роки проводили у селах Густав Златлоукал і Йозеф Майдл у Драчино, Антон Петер і Андреас Корн у Синяку, Йозеф Гюбнер у Барбові, Франц, Ценецауер у Німецькій Мокрій, Марія Шіллер у Полянні, Йозеф Танцер у Солочині, Йозеф Біндер у Усть-Чорній, Мартін Гунгредер у Шенборні, Терезія Штайнер у Рахові, Антон Коль і Шмідт-Ковач у Кучаві, Райнгардт Павіковські у Грабові, Йозеф Пензенштадлер у Жденієві, Степан Оснтіє і Едуард Родер у Паланку та інші.

Одним із першочергових завдань ТНК було відкриття німецьких шкіл, забезпечення шкіл педагогічними кадрами, відродження національної культури, духовності. Щорічно на потреби шкіл ТНК виділяло до 100 тисяч чеських крон. Лише у 1927 році було виділено Нижньограбівській школі 15 тис., Драчинській – 8 тис., Новосусківській – 6 тис., Павшинській – 10 тис., Німецькомкрянській – 10 тис., Синяцькій – 6 тис., Устьчорнянській – 15 тис., а також виплачено річну платню вчителям Нижньограбівської і Верхньокоропської шкіл у розмірі 26 тис. чеських крон. За сприяння ТНК у 1932 році було відкрито 5 дитячих садків у містах і селах. Не залишалися поза увагою ТНК і його осередків діти під час літніх канікул. Літні школи-табори працювали у Синяку, Усть-Чорній, Верхній Визниці, Жденієві.

За сприяння ТНК у кінці 30-х років минулого століття у краї функціонували 26 німецьких шкіл та 8 паралельних класів, у яких навчалася 2 157 учнів.

У Мукачеві функціонувала неповносередня німецька школа – *Vergerschule*. При школі діяв інтернат. У 1937 – 1938 навчальному році в інтернаті проживало 52 учні з 18 німецькомовних сіл Закарпаття.

Культурно-просвітницька робота ТНК у 20 – 30-ті роки ХХ століття

Надзвичайно розмаїтою була у 20 – 30-ті роки минулого століття культурно-просвітницька робота ТНК, зокрема учителів німецьких шкіл на селі. Всі вони були активними членами ТНК, очолювали його сільські осередки. У 9 німецькомовних селах працювали драматичні гуртки (Н. Мокрій, Паланку, Синяку, Драчино, Барбові та ін.), у 17 німецьких селах були музичні ансамблі (банди). Ці оркестри переважно були інтернаціональними, бо окрім німців-музик, у них брали участь українці, словаки, угорці, румуни, італійці та представники інших національностей.

Щорічно проводилися огляди-конкурси народної пісні. Репертуар був розмаїтим, але переважала народна пісня. Доброю славою користувалися німецькі музики сіл Німецької Мокрої, Драчино, Паланку, Верхнього Коропця, Усть-Чорної, Барбова та інші.

У 1932 році у Мукачеві урочисто було відзначено 100-річчя від дня смерті Й.-В. Ґете (1749 – 1832), а в 1935 р. в Усть-Чорній до 130-тих роковин від дня смерті Фр. Шіллера (1759 – 1805) було проведено вечір пам'яті.

Найціннішим у культурно-просвітницькій спадщині вчителів німецьких шкіл є те, що вони залишили нам у спадок чимало етнографічних зарисовок і нарисів, а також науково-популярних розвідок з історії, мови і культури: А. Корн “Вертеп у Синяку”, Й. Гюбнер “Німецьке весілля у Барбово”, Р. Павіковські “Німецька колонія с. Грабово”, “Німецька колонія с. Пузняковець”, А. Маєр “У долині Мокрянки і Тересви”, А. Вінтер “Нижня Грабівниця” та інші.

Між товариствами “Просвіта”, ім. О. Духновича та ТНК чвар чи конфліктів не було, а проводилась обопільна культурно-просвітницька робота, яка приносила добрий ужинок на теренах розмаїтої духовної культури краю.

Товариство Німецької Культури у 1939 – 1944 рр. функціонувало, як і школи, у складі “Спілки німців в Угорщині” – “Volksbund der Deutschen in Ungarn”.

Повоєнні 1944 – 1989 роки

Повоєнні роки не принесли багатонаціональному і багатостраждальному краю віками вимріяної долі. Уже наприкінці 1944 року, коли Закарпаття ще не входило до СРСР, тодішніми радянськими владними структурами та органами місцевого самоврядування проводяться репресії, інтернування не тільки німців, але й словаків, угорців, чехів, румунів, українців та представників інших національностей. Руйнується соціальна структура населення, суттєво змінюється склад етнічних меншин. Німецьке населення чи не найбільше постраждало від сталінізму і його тоталітарної системи. Понад 3 тисячі німців було депортовано із Закарпаття в Сибір, Казахстан, чимало замордовано у концтаборах. Так, наприклад, із с. Синяка було депортовано – 181 чоловік, з с. Шенборн – 133 чол., с. Нижньої Грабівниці – 128 чол., с. Дуби – 109 чол., с. Драчино – 86 чол., с. Німецької Кучави – 78 чол. і т.д. У роки тоталітаризму німці боялися спілкуватися рідною мовою, не вели листування з рідними та близькими, уникали німецьких форм власних імен, як і проведення обрядів, дотримання звичаїв, традицій тощо. Траплялося і таке, що в селах, де ще більш-менш проживали німці, у школах наперекір вводилась не німецька мова, як іноземна, а англійська, французька, іспанська...

Після 1956 року репресивні дії з боку владних компартійних структур, як й інші утиски щодо німецького населення уповільнилися, вирівнялися з умовами інших етносів.

Роки тоталітарного режиму ознаменувалися в краї окрім усього іншого і великими втратами у сфері духовного життя, зокрема в галузі моральної свідомості та культури.

Відроджене товариство німців Закарпаття

Наприкінці 80-х років минулого століття, в роки перебудови, ставлення до національних меншин з боку компартійних органів тогочасної влади стало пом'якшуватися. Звичайно, що за таких умов потеплішало ставлення і до німців Закарпаття.

“Восени 1989 року, – згадує Золтан Кізман, – з Москви у Мукачево прибув телеоператор Московського телебачення, щоб зняти документальний телефільм про життя німців Закарпаття і висловив припущення, що варто було б великі матеріальні та духовні надбання накопичені

упродовж сторіч німцями краю зібрати в один культурний центр”. Це був той невеликий поштовх до відродження культурно-просвітницького товариства німців (ТНК) краю, яке функціонувало у 20 – 30-х роках минулого століття.

У цьому ж році на засіданні Мукачівського райвиконкому йшла мова про відродження культурно-просвітницьких товариств національних меншин. На цьому ж засіданні офіційно була затверджена ініціативна група по відродженню обласного товариства німців Закарпаття.

До ініціативної групи увійшли: Золтан Кірман з Паланку, Людвіг Шварц, Мілослав Шін, Йоган Чучвар, Йоган Шварц з Мукачева, Еміл Кайнц і Магдалина Гудак з Підгорода, Йоган Петц і Міхаел Фогел з Шенборна, Ервін Шефер і Антон Кул з Верхнього Коропця, Лоренц Калої з Барбова, Тіберій Мілес, Ервін Гербер і Йоган Гунгредер з Павшино. Перед ініціативною групою було чимало організаційних завдань в тому числі розробити проект Статуту і програму товариства до обласної установчої конференції.

8 липня 1990 року в залі заводу “Керамплитка” у Павшино відбулася перша установча конференція німців Закарпаття. Конференцію відкрив Людвіг Шварц, який виступив з головною доповіддю. Мілослав Шін у своєму виступі виклав мету і завдання створення товариства, зачитав проект програми і Статут товариства, підготовлені ініціативною групою, які мало чим відрізнялися від програми і Статуту вже існуючого німецького всеросійського товариства “Возрождение” та щойно створеного українського “Відродження”.

В обговоренні взяли участь більше 10 чоловік, але чи не найбільш рельєфним і конкретним був виступ Людвіга Шварца, який на конкретних фактах вказав на утиски щодо німців як у царській Росії, так і у роки тоталітаризму і, що німці Закарпаття не мають нічого спільного з німцями Росії чи України до 1945 року.

Конференція проходила досить жваво, не упереджено, виважено. У роботі конференції брали участь представники Товариства угорської культури Закарпаття та українського Руху.

Статут і програму з доповненнями було прийнято на перехідний період до 1992 року. Конференція обрала правління товариства, у складі 15 чоловік. Головою товариства було обрано Еміла Кайнца, а секретарем – Людвіга Шварца.

Конференція затвердила офіційну назву товариства: “Закарпатське обласне громадсько-політичне та культурно-просвітницьке товариство радянських німців Закарпаття “Відродження” – “Transkarpatische gesellschaftlich-politische und kulturell-aufklärende Gebietsvereinigung der sowjetischen Deutschen “Wiedergeburt”.

Серед цілої низки завдань пріоритетними визнано: навчання німецькій мові як дітей, так і дорослого населення, відкриття бібліотек в селах, де більш-менш компактно проживають німці, забезпечення їх літературою, відкриття і функціонування німецькою мовою теле- і радіо передач, а також введення у школах (у німецькомовних селах) німецької мови як іноземної. Крім того, ставилося за мету в засобах масової інформації висвітлювати сторінки історії, мови та етнокультури німців краю, відроджувати добрі традиції Товариства Німецької Культури (ТНК) 20 – 30-х років минулого століття.

18 вересня 1990 року обласне товариство німців Закарпаття “Відродження” було зареєстроване, набуло статусу юридичної особи.

Після розпаду колишнього Радянського Союзу, Україна в 1991 р. стала незалежною, суверенною державою. 25 червня 1992 року Верховна Рада України прийняла Закон “Про національні меншини в Україні”. Прийнятий закон гарантує всім громадянам України, незалежно від їх національності, рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, у тому числі право на їх розвиток та національну ідентичність. Ця історична подія привнесла нові віяння у роботу громадських організацій національних меншин.

13 грудня 1992 р. відбулася друга обласна конференція німців Закарпаття. Було заслухано звіт голови п. Е. Кайнца за попередні два роки, а також були внесені зміни і доповнення, відповідно до нових умов, до Статуту і Програми, а також змінено структуру товариства.

За новим Статутом змінено і офіційну назву товариства: “Обласне товариство німців Закарпаття “Відродження”.

Головою товариства було переобрано Еміла Кайнца, а секретарем – Мілослава Шіна.

У прийнятому Статуті записано:

1. Закарпатське обласне товариство німців “Відергебурт” – добровільна громадська

національно-культурна організація, є структурним підрозділом товариства німців України “Відергебурт”, покликана всебічно сприяти задоволенню національних і інших запитів німців України, відродженню національних і культурних традицій, відродженню рідної мови, традицій, культури і віросповідання.

2. Товариство будує свою роботу за територіальним принципом і складається з первинних організацій: міських, сільських осередків, об’єднаних спільною метою і завданням на основі широкої автономії та рівноправності.

3. Вищим органом обласної організації, яка має у своєму складі структурні підрозділи, є конференція, яка скликається раз на 4 роки.

Керівним органом товариства є правління і рада на чолі з головою товариства. Правління товариства обирає голову і заступників голови та відповідального секретаря.

4. Кошти товариства – це добровільні внески і пожертви.

5. Товариство має свою печатку і штамп з відповідним найменуванням, як і відповідні банківські реквізити.

6. Діяльність товариства може бути припинена в результаті реорганізації або ліквідації.

Звичайно, що перші кроки у роботі новоствореного товариства були складними. Першим і чи не головним завданням було структурувати товариство як єдине ціле, вишукати найбільш ефективні форми реалізації програми, сконцентруватись на головному: роз’яснювальній роботі серед німецькомовного населення, як і довірі населення до щойно створеного товариства. Адже у пам’яті народній ще не загоїлися рани зневажливого ставлення до німців у роки тоталітаризму, а в краї не було такої німецької сім’ї, щоб хтось із її членів не постраждав...

Напружена і копітка робота дала свої результати. Товариству було повернуто будинок у власність по вул. графа Шенборна. Майже у всіх німецькомовних селах запрацювали гуртки художньої самодіяльності: хоріві, танцювальні, інструментальні та інші.

Важливим фактором по відродженню духовності була церква.

На початку 1990-х років конкретними стали зв’язки з Німеччиною і Австрією, відновились родинні контакти.

Перші наслідки цієї роботи були втілені на першому святі німецької культури і мистецтва у 1990 році у Шенборні.

3 грудня 1995 року німецьке обласне товариство “Відродження” очолює Золтан Кізман. Товариство, очолюване З. Кізманом, крім усього іншого, доклало чимало зусиль до повернення німецьким селам попередніх їх назв, як і вулицям у містах. Наприклад, вулиці Минайській в Ужгороді повернуто її першу назву – Швабська, у Хусті повернуто попередню назву вул. Німецька, в Мукачеві вул. Берегівська – перейменована на вул. графа Шенборна, а селу Нове Село на Мукачівщині повернуто його першу назву с. Шенборн. Ця робота продовжується. У селах Шенборн і Павшино функціонують двомовні сільради: українською і німецькою мовами.

Обласне товариство “Відродження” бере активну участь у відбудові та реставрації церков. Адже у більшості німецьких церков у роки тоталітаризму були колгоспні склади хімдобрив або клуби: Пузняківці, Н. Кучава, Німецька Мокра та інші, а окремі у 1961 році були вщент зруйновані войовничими атеїстами у селах Драчино та Синяк. У с. Синяк на руїнах зруйнованої комуністами церкви виросла нова красива церква. Нині богослужіння у восьми німецькомовних селах проходять німецькою мовою. В області працюють священики – волонтери. Але чи не найбільш відчутну, конкретну допомогу вірникам, як і товариству, надають священики Бургардт Нога у Паланку, у Підгороді, Павшино, Синяку – Йозеф Трунк.

Роками випробування для всього населення краю стали 1998 та 2000 роки, коли Закарпаття потерпало від страшних повеней. У ці складні роки випробувань ніхто не питав якої ти національності чи віросповідання. Звичайно, що перша гуманітарна допомога надійшла як з різних областей і міст України, так і з-за кордону. Якось так вийшло, що чи не найбільш постраждали німецькомовні села долини Тересви: Руська Мокра, Німецька Мокра, Брустури, Усть-Чорна, м. Мукачево, м. Хуст, а також інші села і міста краю. Не знаходилося остеронь у цій справі і товариство “Відродження”. Гуманітарна допомога також надходила з Німеччини, Австрії, Угорщини, США та інших держав.

Культурно-просвітницька робота товариства розмаїта. Так, при центрі німецької культури “Паланок” працюють: вокальний ансамбль, художній керівник Магдалина Гудак; оркестр

народних інструментів, керівник Едуард Погорецький; дитячий хор, керівник Світлана Фенцик; дитячий вокальний ансамбль, керівник Єлізавета Руц.

Великою популярністю користуються професійні художні колективи Сваляви, Барбова, Нижньої Грабівниці, Синяка, Усть-Чорної, Шенборна.

Щороку проводяться фестивалі німецької культури і мистецтва, у яких беруть участь художні колективи, окремі виконавці не тільки Закарпаття, але й німецькомовні колективи Львова, Одеси, Миколаєва, Києва, Прибалтійських країн, Казахстану, а також Німеччини, Австрії, Словаччини, Угорщини, Румунії ... У рамках цих фестивалів функціонують виставки народних умільців, самодіяльних художників. Бажаними гостями на цих святах є зарубіжні гості, представники посольств Німеччини і Австрії в Україні. На цих святах, зокрема, були гостями колишні послы Німеччини в Україні Олександр Арно і Ебергардт Гайкен.

З перших днів свого існування товариство "Відродження" підтримує ділові контакти з колективом викладачів кафедри німецької філології Ужгородського національного університету. Зокрема, за сприяння і підтримки викладачів кафедри у 1994 р. почали виходити щотижня телепередачі німецькою мовою. Перші передачі готували і вели німецькою мовою викладачі Георгій Меліка, Мирослава Ладченко, Іван Чолос, Ольга Фрідманська, Федір Куля, Володимир Оленич, Василь Химинець.

Багатогранною є науково-пошукова робота викладачів та студентів кафедри німецької філології з питань історії, мови та етнокультури німців Закарпаття. Викладачами та студентами опубліковано понад 60 наукових статей, захищено 32 дипломні роботи.

Доцент Ю. Меліка видав монографічне дослідження: "Німці Закарпатської України: виникнення, розвиток їхніх поселень і спосіб життя в мультинаціональному просторі" (М., 2002).

Старший викладач Федір Куля видав такі книжки: "Німецькі школи на Закарпатті" (Ужгород, 1998); "Закарпатська Гетеніана", (Ужгород, 1999); "Народні пісні німців Закарпаття" (Ужгород, 2002, у співавторстві з мистецтвознавцем Я. Рак).

Ці, як і інші видання, опубліковані за сприяння і часткової фінансової підтримки товариства "Відродження".

Історія, мова і культура, як матеріальна, так і духовна німців Закарпаття висвітлюється не тільки в теле- і радіопередачах, але й в обласній та республіканській пресі.

У 1994 – 1997 роках Федір Куля започаткував і вів у газеті "Новини Закарпаття" німецькомовну сторінку "Біля сільської криниці" – "Am Dorfbrunnen".

При товаристві функціонує бібліотека, в якій нараховується понад 3 тисячі книжок художньої та фахової літератури німецькою, українською, угорською і словацькою мовами, а також читальний зал, відеотека та комп'ютерний клас. Працюють гуртки по вивченню німецької мови, надаються юридичні послуги та консультації.

Останнім часом значно поліпшилося ставлення до вивчення німецької мови у школах. Товариство у міру можливого, наслідуючи добрі традиції минулого, надає школам допомогу підручниками, посібниками, художньою літературою.

Однак у зв'язку з економічною скрутою у країні, падінням життєвого рівня населення, маємо сильний відтік німців, словаків, угорців на землі своїх предків – у Німеччину, Австрію, Словаччину, Угорщину, обумовлений не стільки політичними чи морально-психологічними причинами, а насамперед соціально-економічними. Ця обставина унеможлиблює відкриття хоча б початкової німецької школи. Правда, з боку товариства були спроби відкрити у Мукачеві хоча б клас з німецькою мовою навчання. У Мукачеві, с. Павшино, с. Шенборн відкрито у дитячих садках групи з німецькою мовою виховання.

Звичайно, що це далеко неповний виклад історії, як і роботи обласного товариства німців "Відродження", але ми такої мети і не ставили, а обмежилися лише інформативними штрихами в історичному аспекті.